

KAYSERİ ESKİ KENT MERKEZİ'NDE CUMHURİYET'İN İLANINDAN GÜNÜMÜZE MEKAN VE KİMLİK DENEYİMİ

Burak ASİLİSKENDER*

ÖZET

Türkiye toprakları, politik gücün mekansal organizasyonu ile ulusal nitelikte tanımlanmıştır. 1923'den günümüze, hatırlanması gerekenler her politik güç değişikliğinde yenilenen abidevi yapılarla simgelenirken, unutulması gerekenler, içindeki yaşamlar boşaltılarak yok edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, her politik iktidar değişikliğinde Kayseri eski kent merkezi özelinde -bir o kadar da Türkiye genelinde- kent, toplum ve birey kimliğinin her seferinde nasıl yeniden yazıldığının mekansal okumasını yapmaktır. Bu kapsamda, kimlik-mekan ve politik gücün kavramsal ilişkisi ve Anadolu topraklarında Cumhuriyet sonrası başlatılan modernleşme ideolojisinin kökleri üzerine kuramsal bir yaklaşım ışığında, 1923'den günümüze Kayseri kent merkezinde yaşanan mekansal değişimin incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kimlik, Mekan, Değişim, Kayseri, Öteki(ötekileştirme).

SPATIAL AND IDENTIFICAL TRANSFORMATION EXPERIENCE IN THE OLD CITY CENTRE OF KAYSERİ AFTER THE FOUNDATION OF TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

Turkish motherland was classified in a national order by spatial organizations of political power. All of the necessary situations and events symbolized with monuments, while some of which was removed for lacking their existence reasons by governments at each political power exchanges.

Therefore, this paper aimed to analyze these political based spatial shifting processes in the old city centre of Kayseri, -although whole Turkish nation- with a conceptual approach of the space and identity concepts and their political aspects, and examining the ideology of Turkish modernization.

Keywords : Identity, Space, Transformation, Other (othernazing), Kayseri.

*E-posta: buraka@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

Kimlik, birliktelik-aykırılık çatışmasından doğan bir kavram olarak özetlenirse; mekan, bu ayrımı oluşturan fiziksel sınırların içinde kalanların yaşam alanıdır. Mekanlar, belleğin içinde saklanan bilgiye göre şekillenen nesnelere sahiptir.

Duvarları ardında sadece yaşamak için oluşturulmuş bir boşluktan öte, geleneklerin, alışkanlıkların kısaca toplum bilgisi ve deneyimi sıkıştırılan yaşam boşluklarıdır.

Farklı bir bakış açısıyla kimlik, bireyleri bir arada tutan ve toplum haline getiren ortak paylaşımların tümüdür. Bu nedenle de, toplumu yöneten gücün, topluluğunu sınıflamada kullandığı en önemli ayraçtır. Mekanlar, belirli bireyler, birey tipleri ya da belirli etkinlikler için ayrılmışlardır. Mekanın bu ayrıştırıcı özelliği, toplumu yöneten güç; erk sahibi ile doğrudan ilgilidir. Erk sahibi, mekanın deneyimsel özelliklerini kullanarak, topluluğunun yaşam ritüellerini kontrol altında tutabilir. Dovey [1] de mimari ürünü, yönetim erkinin toplumuna gücünü ispatlamada kullandığı ve koyduğu kuralları öğrettiği bir eylem alanı olarak tanımlar. Ona göre mekan, bireysel ihtiyaçlara bağlı olduğu kadar, erkin hedeflerine bağlı olarak da biçimlendirilir. Bu, erkin toplumunu kontrol altında tutma idealinden kaynaklanmaktadır. Politik gücün mekanı, toplumu bir arada tutmak için kullanımı olduğu kadar, köklerini silerek toplum belleğinden çıkarması da olasıdır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de siyasal, sosyal ve ekonomik yansımaları olan bir çok devrim yapılmıştır. Ulusal bir düzen ve kimlik oluşturma hedefi taşıyan tüm devrimlerin, mekansal yansımaları vardır. Başta yeni başkent Ankara olmak üzere, tüm ülke yeniden yapılandırılmıştır. Ancak, 1940'lardan başlayarak, ülkedeki siyasal kırılmalar, Cumhuriyet'in ilanı ile hem hedeflenen yeniden yapılanma sürecini, hem de mekanı etkilemiştir. Toplumsal ve sosyal yapı, her iktidar değişikliğine bağlı olarak, yeniden değiştirilmeye ya da toplumsal dinamikler yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, 1923'den başlayarak, Kayseri eski kent merkezinde yaşanan değişim sürecini incelemeyi hedeflemektedir. Kentin, Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulmaya çalışılan 'modern' Türkiye'nin sosyal ve ekonomik değişiminde ve gelişiminde etkin bir uygulama merkezi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Kayseri merkezli yapılacak bir değerlendirme, aynı zamanda 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüze kadar olan serüveninin mekansal izlerini ortaya çıkaracaktır. Bu tip bir okuma için, mekan-kimlik ve politik gücün ilişkisi kuramsal olarak ele alınacak ve Kayseri eski kent merkezindeki değişim incelenecektir.

Şekil 1. Kayseri eski kent merkezi, 1930.

Şekil 2. Kayseri eski kent merkezi, 2004.

Mekan-Kimlik ve Politik Güç

Kimlik, bir bireyi veya toplumu diğerlerinden ayıran ya da ortak kılan nitelikler, öznel değerler ve ilişkiler bütünü; bir başka deyişle, bir özdeşlik ya da farklılık tanımlaması, bir aitlik problemidir. Sennett'e [2] göre kimlik, insanların kendilerini başkalarına karşı tanımlamalarının arı halidir. Bu tanımlama arzusunun "içerdiği girişim, toplumsal yaşamdaki tehditleri eleyen, bileşik, uyumlu bir imaj" üretimi olarak özetlenebilir. Kimlik, toplumu ya da bireyi, kendi dışındaki herkese karşı öteki yapan, öznel ve nesnel değerler sınıflandırmasıdır ve temel mekanizması tanımladığına karşı ötekini; ikinciyi üreten bir oluşumdur. Özünde, çokluk ifade eden bir kavramdır. Çokluğun içinde özel kılınanı; tekili tanımlama yöntemidir. Birey ya da toplumun kendini tanımlamasının özünde, kimi zaman hayali biçimde üretilen, kendi dışındakileri dışlamayı içeren melez bir fantezi vardır. Donald'a [3] göre, bu fantastik kurgu; kimliği var eden ortaklığın sınırları, bu oluşumun iki iç dinamiğine bağlıdır. Bunlardan birincisi, tanımlayan gruba ya da kendisine göre ötekinin karşıtlığıdır. Diğeri ise, "kişi ve ötekinin, kapsayıcı, heterojen ve tehlikeli bir biçimde istikrarsız olan bir bölgede ağa düştüğü melezleştirme ve karıştırmanın sınır fenomeni olarak" ortaya çıkan karşıtlıktır. Kimlik, bu ötekilik oyununda tehlikede olduğuna inanılan bilginin ve öznel değerlerin korunmasını amaçlayan sınırlarla oluşmuş bir özdeşlik tanımlamasıdır.

Özünde ortaklık ve özdeşlik ilkesi içermesinden dolayı kimlik sorunu, toplumu yöneten gücün, topluluğunu sınıflamada kullandığı en önemli araçtır. Politik yaklaşımlar, toplumun birlikteliğinin devamını ya da ayrışmasını sağlamaktadır. Mimari ürün, fiziksel sınırlarının dışındaki "öteki"lere bir birliktelik tanımlaması yapmasının ötesinde, toplumsal olarak bir yönetim erkinin ya da toplum içindeki erk sahibi bireyin kendini ve gücünü ortaya koyduğu bir semboldür. Kamu yapıları, tarih canlandırıcılığı heykeller ve büstler gibi mimari öğeler, toplumu oluşturan bireylerin birlikteliklerinin köklerinin sürekli hatırlatıldığı yardımcı kimlik tanımlayıcılarıdır. Verilen mesaj, bireyin devlet denetiminde ve yönetiminde olduğudur. Bu durum aslında çok uluslu devletlerin halkı, tek kültür çatısında toplamak için mimariyi kullanma ve baskı oluşturma yöntemleridir. Hatırlatılan, köklerin aynı olduğu, aynı tarih duygusuna sahip olunması gerekliliğidir.

Ortak tarih/kültür anlayışı, kökleri her ne kadar Fransız İhtilali'ne dayansa da, aslında XIX. yy. ortalarından itibaren gelişmeye başlayan ulus kavramıyla ilişkilidir. Ulus, hayal edilmiş bir topluluktur; kendisine aynı zamanda hem egemenlik, hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir [4]. Renan [5], ulus kavramını iki şeye dayandırır; ilk olarak "ortak bir tarih duygusu, özellikle de o tarih içindeki çelişkilerden ve bölünmelerden daha önemli görünen ortak acıların bir anısı"na sahip olma ve ulusu oluşturacak insanların "bir arada yaşama ülküsüne sahip" olması gerekmektedir. Bir arada yaşama ülküsüne sahip olma duygusunun kökeninde ise, milliyetçiliğe dayanan bir geçmişten gelen ortaklık ya da geleceğe yönelik aynı hedefe ulaşma arzusu bulunmaktadır. Modern tarih araştırmalarının çoğunun, ulus-devlet ve milliyetçilik terimlerinin az çok aynı anlamda kullanılmasının aksine Giddens [6], bu iki terimi birbirinden ayırır. Ona göre, "ulusu, 'ulus-devlet'in gerekli bir unsuru haline getiren şey, - ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar- milliyetçilik duygusunun varlığı değil, aksine gücü kesinlikle belirlenmiş alansal sınırlar üzerinde genişleyen yönetim aygıtının birliğidir. 'Milliyetçilik' ise, aksine, -bir ulus-devletin sınırına yakın olsun olmasın- belirli bir bölgesel, etnik ya da dilsel kategorinin üyelerinin ortak deneyimlerine yüklediği semboller ya da inançlar olarak düşünülmelidir."

Bir toprağın, üzerine bir ulusal nitelik kazanabilmesi için, coğrafi bir dekordan daha fazla içeriğe sahip olması gerekir. Çünkü ulusal mekan; yurt, kendilerini, bugünkü koşulları paylaştıkları gibi gelecekteki ulusu da paylaşacak kişiler olarak gören, birçoğu asla karşılaşmayacak insanların, üzerine öbürlerini yerleştirdiği "düşten bir ülkedir"(A) Bir başka anlatımla, ülke; yurt, geçmişte ve bugün üzerinde yaşayanların, kendilerinden sonrakilerle birlikteliklerini sağlayan mekansal ortaklıklarıdır. Yurt, "yalnızca uzay-zamansal değil, nitel düzlemleri ve düzeyleri de birleştiren" bir kavramdır [7]. Yıllar önce yaşananları, bugün ve gelecekte aynı toprağı paylaşanlara anlamlı kılan, o toprak parçasına yüklenmiş anlamların kesişme noktasıdır. Farklı zaman dilimlerinde üzerinde yaşayanların uzaysal birleşme noktası; mekansal bir ortaklıktır. Yurt, aynı zamanda, toplumların o topraklar üzerindeki hakimiyet sebeplerini, kendilerinden sonra yaşayacaklara anlatmak için üzerinde mimari üretimde buldukları özel bir inşa sahası, aynı toprak parçasını farklı zaman dilimlerinde paylaşanlara kimlikleri anlatan ve sürekliliğini sağlayan bir fenomendir.

Yurt ya da daha alt ölçekteki her mekan özünde, sosyal ve kültürel objelerin anlamlandırılmasının kavramlaştırılmış şekli ve duyguları, düşünceleri ve sosyal düzeni gösteren ve kültürel olarak eylem tanımlayan alanlar sağlayan fiziksel bir kabuktur. Giddens'a [8] göre bu kabuk, sınırlı ortamlardan -ev, işyeri, fabrika ve benzerlerinden- ulus-devletler ya da imparatorlukların büyük ölçekte alansal kümelerine kadar bir çok şeyi içerebilir. Dolayısıyla bu tip bir mekan, zaman-alan içinde yer-alış biçimine (presence-availability) göre anlaşılabilir.

Benzer bir yaklaşımla mekanların, "belleğin saklama kapları" (B) olduğu düşünülürse, fiziksel varlıklarını oluşturan nesnel özelliklerinin toplumsal ve kültürel kimliği zamanlar arasında aktaran birer aracı olduğu var sayılabilir. Kültürel ve sosyal tanımlamada yok edilmesi gereken her değer, mekan özelinde yaşamdan soyutlanarak gerçekleştirilebilir.

Cumhuriyet Sonrası Kayseri Deneyimi: öteki mekanlar

Osmanlı Devleti'nin parçalanarak yok olması, Anadolu topraklarında yaşayanlar için hem siyasal, hem de mekansal olarak yeni bir kimlik arayışını zorunlu kılmıştır. Siyasal olarak, bu sınırlar içinde kalanların birlikteliklerini anlamlandırmak ve yeni bir ulus oluşturmak için de Cumhuriyet rejimi benimsenmiştir. Aslında Cumhuriyet, Anadolu topraklarında kurulan Türkiye için, yenilenmekten çok, yeniden yaratılma anlamını taşımaktadır. Bundan dolayı da, her ne kadar ardında toplumsal ve ekonomik hedefler barındırsa da aslında, Anadolu topraklarının ve üzerinde yaşayanların kimliğini yeniden düzenleyen siyasal bir devrim olarak değerlendirilmelidir.

Aslında, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanının ardından başlatılan uluslaşma süreci, toplumsal bir tepkinin eseri olmaktan çok, erke ait ideolojik bir yaklaşımı barındırır. Devlet, sınırları içinde yaşayan toplulukları Türk kimliği ile uluslaştırmayı ve çağın sosyal, ekonomik gelişmişliğini yakalamayı hedef almıştır. Başka bir deyişle bu hedef, dönemin yöneticileri için çağdaşlaşmak, Batılı bir topluma ait her değere ulaşmak anlamını taşımaktadır. Keyman [9], 1923 sonrası gelişen Türk modernleşmesini “yukarıdan aşağıya ve devlet-merkezci” bir model olarak yorumlamıştır. Benzer bir yaklaşımla Jan Zürcher [10] de, oluşturulmaya çalışılan bu yeni siyasal, ekonomik ve kültürel düzeni, o dönemde iktidarı elinde bulunduran “tek parti sisteminin” kendi modernleşme reformlarını uyguladığı “otoriter bir baskı aşaması” olarak değerlendirmektedir. Hatta, dönemin iktidarını ve arayış içinde oldukları yeni düzenin köklerini Jön Türkler hareketiyle bile ilişkilendirmektedir. 1920'li yıllar, iktidarın yeni ulus-devlet yaratma ideolojisi üzerine bir çok siyasal devrim yaptığı yıllardır. Devrimler ise, kökeni Fransız İhtilali'ne dayandırılan *pozitivist* düşünce ile bağlantılıdır. Hedeflenen, toplumun tüm sosyal ilişkilerini alışık olduğu geleneği yerine akla dayandırmasıdır. Bu rasyonelleşme arzusu, iktidara ait bir arayıştır; dolayısıyla, otoriterdir.

Bu kapsamda öncelikle, *yeni* siyasal düzeni kurgulamak için bir önceki -Osmanlı- *geleneksel* ilan edilerek ötekileştirmiştir. Aslında bu, Kahraman'a [11] göre, çağdaşlaşma hareketinin ana fikrini oluşturan modern düşüncenin, “geleneksel olanla belli bir dönem içinde belli bir çerçevede yaşanmış karşılıklı etkileşim” olarak kendini tanımlamasına tezat bir durumdur. Çünkü, Batı'da, -her ne kadar- modernite kendi varlığını, siyasal olarak tanımlamak için “geleneksel olanı” yok saysa da, ondan kurtulmak yerine ona eklenmiştir. Bu durumu somutlaştırmak için de, yeni oluşumu içselleştirmiş, “geleneksel olanı klasik ve tarihsel” olarak nitelendirmiştir. Ancak Türkiye'de çağdaşlaşma hareketleri, bu duruma tam ters bir biçimde “önemli bir bilinç kopmasına” yol açmıştır. Bu durumun yan etkileri ise, “gelenek” sorununa “hem olumlu, hem de olumsuz anlamlar yüklenerek” aşılmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan, iktidarın çağdaşlaşma hareketlerinin bir başka yansıması ise ekonomiktir. Bu gelişme, Hobsbawn'ın [12] modernleşme sürecini, Fransız Devrimi ile Sanayi(İngiliz) Devrimi'nin ortak ürünü olarak görmesiyle yakından ilişkilidir. Aslında, endüstriyel gelişme ardında, toplumsal ve mekansal olarak bir alt-üst oluş süreci barındıran bir süreçtir. Türkiye için ise, -özünde ekonomiyi canlandırma hedefi bulunsa da- toplumsal yaşam kalıplarını yeniden düzenleyen ve yeni sosyal sınıflar ortaya çıkaran bir oluşum olarak değerlendirilmelidir. Kahraman'a [13] göre, “Türk modernleşmesi, Batı'da olduğu gibi burjuvazinin güçlenmesinden sonra, onun itkisiyle” oluşmamış, aksine “bürokratik bir süreç” olarak başlamıştır. “Daha sonra kendisini taşıyacak” burjuvazi sınıfını “oluşturup güçlendirmeye” çalışmıştır. Bu kapsamda “modern Türkiye'nin en önemli kurucu öğelerinden” biri olan sanayileşme, bir yandan toplumu dönüştürüp farklılaştırırken, diğer yandan “toplumu örgütlemenin ve onun iç dinamiklerine müdahale etmenin” bir aracı olarak kullanılmıştır.

Bu bakış açısıyla, 1930 tarihli “Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı” ile kurulan, Sümerbank ve Etibank gibi kurumların, Anadolu kentlerinde inşa ettiği fabrikaların ve çalışanları için yapılmış konutların, oluşturulmaya çalışılan 'modern' kimliğinin tanımlanmasında etkin rol oynadığı söylenebilir. 1930'ların sonuna kadar, ülke genelinde -devlet eliyle- bir çok sanayi tesisi kurulmuştur. Her ne kadar, sanayileşme öncelikli olsa da aslında, modernleşme hareketinin yeni Türk ülkesindeki öncelikli uygulama alanı, mimari olmuştur. Modern yapıların ve kentlerin, halkı çağdaşlaştırılacağı var sayılmıştır. Bozdoğan'a [14] göre, "modern mimari, ülkenin kendi Osmanlı ve İslam geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik radikal programın hem gözle görülür bir simgesi, hem de etkili bir aracı olarak ithal"(C) edilmiştir.

Sanayi yapıları ise, 1930 sonrası devletçilik hareketleriyle destelenen Anadolu'yu Batılılaştırma politikalarının özgün mekansal devrimleri olmuştur. Kurulan her fabrika, sadece içinde birer sanayi tesisi değil, aynı zamanda çalışanları için birer 'yuva', market ve sinemadan tiyatroya, yüzme şampiyonalarına kadar, bir çok kültürel etkinliğin yapıldığı çeşitli mekanları da içeren kentsel ölçekte bir organizasyondur. Aslında, devlet eliyle bu tip sanayi tesisleri kurulması, dönemin modernleşme ideolojisinin daha otoriter bir eksene kaymasına sebep olmuştur. (D) Kayseri kentinin, kurulduğu günden beri çevresini yönlendiren bir merkez olması, devletin çağdaşlaşma hareketini başlatmak için seçtiği ilk yerleşmelerden biri olmasını sağlamıştır. 1927 yılında Alman ortaklığı ile kurulan Tayyare Fabrikası ile başlayan sanayileşme, Bünyan ilçesine bir Elektrik Santrali ve kent merkezinin tren yolu ağına bağlanması ile devam etmiş ve 1935 yılında Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları'nın hizmete girmesiyle, kentin mekansal kurgusu alt-üst edilmiştir. O yıllarda, modern yaşamın içeriği, özellikle Sümerbank Yerleşkesi ile Kayseri ve çevresine uygulamalı olarak öğretilmiştir.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve lojmanları, her ne kadar sanayileşme hedefini gerçekleştirmek için kurulmuşsa da aslında, ardında "modernleşme" hareketinin tetiklendiği kentsel ölçekte bir düzenlemedir. Devletin, modernleşme hedefi için, 'Batılı' bir kent kurduğu öne sürülebilir. Ancak, özellikle -mekansal bir devrim tanımlayan- yerleşkenin,

Devlet tarafından, ‘modern’ olma hedefine göre kurgulandığı düşüncesi ihmal edilmemelidir. Devlet, 1930’lu yıllarda, Kayseri’de, kentin sosyal yaşamından bağımsız –modern- bir içerikle, yeni bir yerleşke kurmuştur. Kuramsal olarak ‘modern’ olma süreci, “bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel” olmak üzere dört devrim(E) ile bağlantılıdır. Sümerbank Kayseri Yerleşkesi örneğinde, bu sürecin her dört devriminin de gerçekleştirildiği söylenebilir. Öncelikle yerleşke, siyasal bir devrimin ürünüdür ve bu devrimin halk tarafından "milli"leştirilmesinde, ve dolayısıyla uluslaşma sürecinde etkili olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli bir milattır. Kurulduğu kent Kayseri başta olmak üzere, ülke genelinde yeni bir ekonomik pazar oluşturmuştur. Toplumsal yapının, Batıdaki örneklerine bağlı çağdaştırılmasını sağlamıştır; Başta konutları olmak üzere tüm sosyal mekanlarıyla, mimari ve sosyal kültürü yeniden tanımlamış; kültürel bir devrim gerçekleştirmiştir. Çalışanının ve ailelerinin eğitimine önem vermiş; çağdaş birer birey olarak bilimden yararlanmaya ve ilerlemeye yönlendirmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin mekansal devrimleri, eski kent merkezini modern olanın karşısında geleneksel konuma getirerek öteki yapmıştır. O yıllarda, Ermeni-Rum ve Müslüman halkın birlikte yaşadığı merkez, modern Sümerbank Yerleşkesi'nin karşısında, Cumhuriyet devrimlerinin yüz çevirdiği geleneksel düzen olarak dışlanmıştır. Yeni yaşamın içeriği farklıdır. Sümerbank Lojmanları, halk için çağdaş yaşamın; rahatlığın ve huzurun sembolüdür. Eski merkezdeki, karataş ya da yonu taş evlerin aksine, içerisinde ıslak hacimlerin bulunduğu, çok katlı özel yapılarıdır. Bundan dolayı, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki *geleneksel* ötekileştirme, -işlevsel öncelikli- *yenilenme(yeniden oluşturma)* niteliği ile özel olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 3-4-5. Cumhuriyet'in modern mimarlık ikonları, istasyon mahallesi, hastane caddesi ve Sümerbank bez fabrikası, 1935.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, eski merkezi öteki yapan bir başka önemli etmen ise, bu bölgede yaşayan Ermeni ve Rum Azınlıklardır. 1923'de Cumhuriyet ile kurulan ulus-devlet, azınlıkların Osmanlı dönemindeki özel statüsüne son vermiştir. 1935'de çıkarılan Vakıflar Kanunu ile azınlıkların ellerindeki kilise, okul, hastane ve yetimhane gibi birimlerin Vakıflar Genel Müdürlüğü denetimine aktarılması da, sosyal düzende Ermeni ve Rum topluluğu öteki yapmıştır. Bu gelişme, İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik bir önlem olarak hazırlanan Varlık Vergisi (1942) ile toplumsal kimlik ayrışmasını daha da tetiklemiştir. Aslında bu durum, Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulan “Türk” kimliğinin köklerine tezat bir gelişmedir. Cumhuriyet ilanı ile, ulusal bir düzen oluşturmak için, Anadolu topraklarında yaşayan farklı kültürlere ve etnik köklere ait herkes, ortak “Türk” kimliği altında toplanmıştır. Ancak bu “tek” kimliğin, her türlü etnik kültürleri ve dini ayrımları yok saydığı, hatta eritip yeni ve ortak bir “milli” kimlik oluşturma amacı olduğu unutulmamalıdır. Önemsenmesi gereken, zaman içinde bu milliyetçilik akımının, Yeğen’e [15] göre, “etnik ve siyasi Türklük akımları arasında salınmasıdır.” Başka bir deyişle, birleştirici “milli” kimliğin aslında, kültürel ayrıştırmalar içermesidir. Bunun bir yansıması olarak, daha önce toplumsal yaşamın sosyal boyutunda başlayan bu ayrışma, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkilerinden dolayı, devlet tarafından uygulanan Varlık Vergisi ile siyasallaştırılmıştır.

Şekil 6-7-8-9. Kayseri eski kent merkezindeki konutlar.

Şekil 10-11. Kayseri eski kent merkezindeki terk edilmiş konutlar.

Keyder [16], dönemin hükümetinin gayrimüslim iş adamlarının savaş sırasındaki vurgunlarına tepki olarak ortaya koyduğu bu vergi uygulamasının, aynı zamanda, azınlıkların yönetime olan güvenlerini yitirmesine sebep olduğunu öne sürer. Kendilerini, sahipsiz hissetmeye başlayan azınlıkların (özellikle de işadamlarının), savaşın ardından ülkeyi terk etmesini de bu güvensizlik oluşumuna bağlar. Ona göre, bu dönemi değerlendirirken dikkate alınması gereken daha da önemli gelişme, uygulanan siyasi ve ekonomik tedbirlerin, yeni bir taşralı zengin tipi yaratmasıdır. Bu yeni kesim, geçmişine bağlı yaşayanların düzenini alt üst ederek, kentlerin "millileşmesinde dönülmez" gelişmelere sebep olacaktır. Bu durumun bir yansıması olarak, tüm Türkiye'de olduğu gibi Kayseri'de de, savaş sırasındaki gerilimi fırsat bilerek ekonomik gelişme sağlayan azınlıklar, -vergilerini ödeyebilmek için- konutlarını, o dönemin "taşralı" ayan tabakasına satmışlardır. Konutlar, birer statü göstergesi ve daha da önemlisi yeni sahiplerinin zenginliklerine paralel olarak hızla terk edecekleri bir yatırım aracı olarak görülmüştür. Bu sebepten dolayı, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin mekansal modern ikonları -Sümerbank Bez Fabrikası ve Lojmanları, vb.- karşısında ikinci el konut konumuna indirgenen bu konutlar, geleneksel ötekiliklerinin yanı sıra *azınlıklara ait olanlar* olarak bir kez daha dışlanmışlardır.

Varlık Vergisi uygulaması, "milli" kimliğin çoklu yapısının dağılmasına yol açmıştır. Zaman içinde, özünde dil birliği olan "Türk" kimliği için, din veya etnik kökler gibi başka ortaklıklar önem kazanmıştır. Bu durumun ilk yansıması, 1950'de Türkiye'de iktidarın el değiştirmesidir. Ülkede kalan azınlıkları oy toplamak için kullanan DP, iktidarı ele geçirdikten sonra, 6-7 Eylül Olayları olarak bilinen gerginliklere de yol açan aşırı milliyetçi bir politika izlemiş ve Türk kimliğini, karşısına konumlandığı yabancı olmakla tanımlamıştır. 1950'li yıllarda, Kayseri'de yerel yönetimi de ele geçiren DP, 1940 sonrası durgunlaşan sosyal yapıyı canlandırmak için, tüm Türkiye'de olduğu gibi şehirde de köklü bir imar hareketine girişmiştir. Ancak, özellikle dönemin belediye başkanı Osman Kavuncu'nun eski konut dokusu üzerine açtığı 27 Mayıs Caddesi dikkat çekicidir. Cadde için bir çok evin ve büyük bir kilisenin yıkıldığı bilinmektedir.(F) Eski doku'nun, o döneme hakim olan "milliyetçi" akımlarının etkisiyle, bir kez daha, ama bu sefer de *başkalarının mekanları* olarak ötekileştirildiği öne sürülebilir. Özellikle konutlar ve dini yapılar, *başka* kültürlerin simgeleri olarak görülmüştür. Bu durum, bölgenin terk edilmesine ya da gerçekleştirilen yıkımlara, toplumsal bir tepki gösterilmemesinin sebebi olarak değerlendirilebilir.

O dönemde, eski kent dokusunu *ötekileştiren* bir başka sebep ise, merkezin sıkışıklığını gidermek için, günümüzde Sahabiye Mahallesi, Bahçelievler olarak bilinen yeni konut bölgelerinin, belediyenin teşvikleriyle oluşturulmasıdır. Kentte, 1935'den itibaren özenilen çok katlı "apartman"lar, yeni kurulan bu konut bölgelerine olan talebi artırmıştır. Dolayısıyla, Varlık Vergisi zamanında evleri gayrimüslimlerden devralanlar, birer birer yeni apartmanlara taşınmış ve eski merkezi boşaltmışlardır. Aslında, daha konforlu konutlarda yaşama arzusu, gayrimüslim konutlarını olduğu gibi, müslüman ailelerinin de evlerini bırakmalarına yol açmıştır. 1970'lerin sonuna kadar, eski kent merkezindeki konutların neredeyse tamamı terk edilmiştir. 1980 sonrasında ise, Türkiye'nin yeni bir solukla yeniden yapılanmasının etkilerine bağlı olarak Kayseri'de gelişen sanayi, özellikle kentin Doğu'dan göç almasına sebep olmuştur. Eski merkez'de çoğu boşalmış olan evler ise, göç ile gelenlerin, ucuz olduğu için öncelikli tercih ettikleri evler olmuştur. Zaman içinde bölge, başka tür bir azınlığın mekanına dönüşmüştür.

Ardında, başka bir takım toplumsal değişimler barındırarak 1994 yılında seçilen RP yerel yönetimi ise, tüm Türkiye'de uyguladığı Osmanlı/İslam kimliğini canlandırma politikasının bir benzerini bu bölgede uygulamıştır. Bu durum Keyder'e [17] göre, bir türlü tam olarak tamamlanamayan Kemalist seçkinlerin ulus olma idealinin iki yanlış düşüncesi ile ilgilidir. İlki, Erken Cumhuriyet yönetiminin, Osmanlı'yı geleneksel olarak dışlamasının özünde, o dönemde Batılılaşmış olarak görünen kesimin azınlıklar olması düşüncesidir. Batılılaşmış kesim gayrimüslim olduğu için hem onlar, hem de yaşadıkları bölge, bu toprakların bir ürünü olarak görülmemiş, hatta "gerçek ulusun bedeni üzerinde zararlı bir ur, hatta bir parazit gibi görülüp" reddedilmiştir. İkinci yanlış tutum ise, "modernist

Kemalist dünya görüşüne göre", yerel olanın "İslama ve dolayısıyla ortaçağ karanlığına bağlılığı dolayısıyla" dışlanmasıdır.

Modernleşmenin ideali, tüm yerel ve dini bağlarından ayrılmış, evrensel bir toplum yaratmaktır. Benzer bir yaklaşımla, 1994 yerel seçimlerinde, Refah Partisi'nin yurt genelinde bir çok merkezde yönetimi ele alması, "uzun yıllardır Batılılaşma tarafından bastırılmış olan yerel kültürü" yeniden canlandırmayı iddia etmelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir [18]. Yerel yönetimlerin ardından, genel seçimlerin de kazanılması, yereli Osmanlı/İslami kökleriyle canlandırma hareketlerini daha da tetikleyecektir.

1970'lerden itibaren yerli halkın terk ettiği mekanlar, gayrimüslim mekanları olarak etiketlenmiş ve izlenen politikalarla istenmeyen bölge haline getirilmiştir. 2000'li yılların başlarına kadar, Anıtlar Kurulu'nun tescilli yapıları olmasına rağmen, büyük bir kısmı yıkılmış, hatta taş taş satılmıştır. Yerlerine, otoparklar, yüksek bloklar ve otobüs-minibüs garajları yapılmıştır. Halkın da, dışlamasıyla eski merkezin güvenliği yitirilmiş, kent merkezinde kontrol edilemeyen bir çöküntü bölgesi oluşmuştur. Eski kent merkezi, büyük bir çoğunluğu kent dışından gelen ve çoğu zaman da yasa dışı eylemlerde bulunan bir grubun denetimine geçmiştir. 1990 sonrasında, dönemin belediyesi, merkezin bu çöküntü halini gidermek için, yeni ve geniş caddeler açarak, kendi içine kapalı yapısını parçalamaya çalışmıştır.

Her ne kadar bölgenin geniş caddeler içine alınması, oluşmuş çöküntü halini temizlemekle ilgili ise de, aslında Bartu'nun [19] İstanbul'un ötekisi Beyoğlu'nun, Dalan döneminde, içinde oluşmuş kirliliğin temizlenmesi için yapılan çalışmaları değerlendirdiği çalışmasında aktardığı gibi, azınlıklara ait kimliğin yeniden dışlanması ve bölgenin yeniden millileştirmesi olarak yorumlanabilir. Beyoğlu gibi; eski kent merkezi de, Kayseri için *yabancı* bir kültürel mirastır. Çağdaş yaşamın karşısına aldığı, hızla uzaklaşılan gelenekselin temsilidir. Hatta 1980 sonrası gelişmelerle bir batakhaneye dönüşmüştür. Kentin içinde kalan ve bir heterotopya'ya dönüşen bölgenin yeniden kazanılması gerekmektedir. Aslında, hedeflenen, bölgenin kültürel mirasını yeniden değerlendirmek değil, konumlandığı toprakları yeniden kullanıma açarak rant elde etmektir.

1923'den günümüze, sürekli ötekileştirilen merkez, caddelerin arasına tuksak edilmiş, hızın içinde dondurulmuş bir çöküntü bölgesine dönüşmüştür. Geniş caddeler, kentte yaşayamı sürekli hareket etmeye ve eski merkezden uzaklaşmaya zorlamakta ve bir türlü ulaşılamayan huzur dolu mekanlara yönlendirmektedir. Oysa, caddelerin uzaklaştırdığı ya da içinden hızla aktığı eski kent merkezi, tüm yitirilmişliğine rağmen, yaşamın ve huzurun ta kendisi konumundadır. Bölge üzerinde, Cumhuriyet'in ilanı sonrası uluslaşma hareketleriyle başlayan politik değerlendirmeler, Kayseri özelinde -ve benzer uygulamalarıyla Türkiye genelinde- mimari kültürel mirası, sermayenin tüketim malzemesi haline dönüşmüştür. Tüketilen kültürün, kenti oluşturan yaşamın bizzat kendisi olduğu ise, çoktan unutulmuştur.

DEĞERLENDİRME

Köklü bir geçmişi olan Kayseri kenti, Cumhuriyet'in ilanının ardından gerçekleştirilen devrimlerle yeniden kurgulanmıştır. Özellikle, 1930 sonrası devlet merkezli sanayileşme hareketlerine bağlı olarak kentte kurulan Sümerbank Bez Fabrikası, kentin mekansal gelişimi önemli ölçüde değiştirmiştir. Fabrika, lojmanları ve sosyal mekanları, Cumhuriyet'in arayışı içinde olduğu 'modern' yaşamın toplum tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Bir başka anlatımla devlet, çağdaşlaşma hedefini toplumsallaştırmak için mekansal pratikleri kullanmıştır. Ancak, 1940'lardan başlayarak ülkede yaşanan politik kırılmalar, çağdaşlaşma hedefini ve Cumhuriyet'in ilanı ile kurgulanan "milli" kimliğin sürekliliğini bozguna uğratmıştır.

Şekil 12-13. Eski kent merkezi 2004.

Şekil 14-15. Eski kent merkezi 2004.

Kentteki yerel yönetimin de, ülkedeki politik iktidar değişiklerine paralel olarak el değıştirmesi, iktidarların ülkenin ulusal kimliğı üzerine kurguladığı tüm değışikliklerin, kentin sosyal yapısını doğrudan etkilemesine yol açmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilan edildiğı yıllar ve öncesinde, Kayseri eski kent merkezinde yaşayan, gayrimüslim ve müslüman ailelerin oluşturduğu çok kültürlü sosyal yapıdaki değışiklikler de ülke geneli ile benzerlikler taşımaktadır. Bundan dolayı Kayseri eski kent dokusu, 1923'den günümüze, ülkenin mekansal ve siyasal gelişimini değerlendirmeye olanak sunar.

Eski kent merkezindeki mekanlar, geleneksellikten *başka* kültüre ait yabancılaşmaya kadar, bir çok kez ötekileştirilmiştir. Aslında ötekileştirilen; mekanlardan çok, toplumun sosyal düzeni içinde yer alan gayrimüslim-müslüman birlikteliğinin oluşturduğu kültürel yapıdır. Başka bir anlatımla, Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulan “ulusal” kimliğin ötekileştirilmesidir.

Eski kent merkezinin günümüzdeki durumu, hızlı ve çarpık kentleşen Kayseri kentinde yaşayanların, -tüm ülkede olduğu gibi- kendi geçmişlerine küsmesinden ya da sırt çevirmesinden kaynaklanmaktadır. Geçmiş; kentte, geniş caddelerin arasında eritilmiştir. Bu, kentteki diğer eski eserlerin koruma ve yeniden kullanma alışkanlıklarından da okunmaktadır. Ancak; özellikle eski kent merkezi, ortak geçmişe ve ulusal kimliğe ait çözümlenin izlerinin kolaylıkla okunabildiğı bir bölgedir. Eski kent merkezindeki mekanlar, çevresini -kendi içindeki bozulmayı düzenlemek için- saran caddelerden geçen araçların hızlarına bağlı olarak teker teker yıkılmaktadır.

Sennett [20], benzer uygulamalarla kentsel mekanın “salt hareketin bir işlevi” haline gelmesini, kentin “kendi içindeki ulaşım kapasitesini” yitirmesi olarak yorumlar. Ona göre, kentli -sürücü-, “mekanın içinden geçip gitmeyi ister, onun tarafından uyarılmayı değil...” Böylece, “mekan içindeki hassasiyetini yitirmiş olan beden, parçalı ve süresiz kent coğrafyası içine yerleştirilmiş hedeflere doğru pasif biçimde hareket eder.”

Hem Kayseri eski kent merkezinde, hem de ülke genelinde yaşanan tam da budur. Kimliğin; toplumsal birlikteliğin özünü oluşturan ortak geçmiş ve kültür, içinden geçilip gidilen “anlık” itkilere dönüştürülmüştür. Mekan, bir kez daha politik yaklaşımlara hizmet etmek için değışmiş, kullanıcıyı, kentliyi yönlendirme arayışına girişmiştir.

NOTLAR

- A. Ulusu var eden en önemli etmen, üzerinde yaşanan topraktır. Bowman, [21]
- B. Assmann, “Kültürel Bellek” isimli çalışmasında, mekanları belleğin saklama kapları olarak görür. Ona göre mekanlar, toplumun sosyal belleğinin üzerlerine kodlandığı özel uzaysal elemanlardır. [22]
- C. Bozdoğan, mimari ürünün toplumsal etkisinden dolayı, Türk modernleşmesini sosyal devrimlerin yanı sıra Batılı anlayışla, mekansal bir yeniden oluşum olarak değerlendirir. [23]
- D. Cumhuriyet'in ilanının ardından oluşturulmaya çalışılan *modern* Türkiye ve Türk kimliğinin, özünde sanayileşmiş bir ülke ideali bulunmaktadır. Sağlanan kredilere rağmen özel sektörün arzulanan sanayileşme hedefini yakalayamaması üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1930'da sanayileşme hedefini kendi denetimine almış ve Anadolu'da bir çok fabrika kurmuştur. Ancak devletçi anlayış sadece bir sanayi tesisi

oluşturmak yerine, bu fabrikaların çevresine, *modern* Türk şehirlerinin birer de örneğini inşa etmiştir. Bu anlayışın ilk örneği Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve mekansal yansımaları konusunda bkz. Asiliskender, B. [24]

E. Daha detaylı bilgi için bkz. Jeanniere, A. [25]

F. Mayıs 2003'de, Kayseri'deki en deneyimli mimarlardan Şadan Akaydın ile TOL Mimarlık Kültürü Dergisi için tarafımdan yapılmış, o dönemde yerel yönetimlerin icraatlarının, kent ve mimarlık kültüründeki etkileri üzerine yapılan röportajdan yapılan bir değerlendirmedir. [26]

Kayseri eski kent merkezinin 1930 yılındaki durumunu gösteren Şekil 1 (anonim) ve 1930Cumhuriyet'in Modern Mimarlık İkonları, İstasyon Mahallesi, Hastane Caddesi ve Sümerbank Bez Fabrikası'nı gösteren Şekil 3, 4 ve 5 (anonim) dışındaki tüm görsel malzeme yazara aittir.

KAYNAKLAR

1. Dovey, K., Framing Places, Mediating Power in Built Form, Routledge, London, 1999
2. Sennett, R., Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam, Çev. Sertabiboğlu, S., Kurultay, C., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999
3. Donald, J., Ne Kadar İngiliz? Popüler Yazın ve Ulusal Kültür, Yitik ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorunsalı içinde, Çev. Yöney, T., s109-130, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996
4. Anderson, B., Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Verso, London, 1983
5. Renan, E., Qu'est-ce Qu'une Nation? (Bir Ulus Nedir?), 1882
6. Giddens, A., a.g.e., s.13
7. Deleuze, G., Guattari, F., 2000, Felsefe Nedir?, Çev. Ilgaz, T., YKY, İstanbul
8. Giddens, A., Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, Çev. Tatlıcan, Ü., s.40-45, Paradigma Yayınları, İstanbul, 40-45, 2000
9. Keyman, E. F., Sosyal Demokrasi ve Türkiye, Doğu-Batı içinde, yıl:7, sayı:29, s.123-143, Ankara, 2004
10. Jan Zürcher, E., Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Saner Gönen, Y. (1993, Turkey, A Modern History), s.13-14, İletişim, İstanbul, 2004(17.baskı; 1995)
11. Kahraman, H. B., Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye, s.30-32, 41, 83, Everest Yayınları, İstanbul, , 2004(2. baskı; 2002)
12. Hobsbawn, E.J., 1973, The Age of Revolution, Londra, s.13 (Callinicos, A., 2004, Toplum Kuramı -1999, Social Theory, Polity Press-Blackwell Publishers, Oxford-, Çev. Tezgiden, Y., İletişim, İstanbul, s.33)
13. Kahraman, H. B., 2004(2. baskı; 2002), Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye, Everest Yayınları, İstanbul, s.30-32, 41, 83
14. Bozdoğan, S., Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, s.18, Metis, İstanbul, 2002
15. Yeğen, M., Yahudi-Kürtler ya da Türklüğün Yeni Hudutları, Doğu-Batı içinde, sayı: 29, s. 159-160, Ankara, 2004
16. Keyder, Ç., Arka Plan, İstanbul Küresel İle Yerel Arasında içinde, s.159-160, Metis, İstanbul, 2000
17. Keyder, Ç., a.g.e.
18. Navaro- Yaşın, Y., Kültür Kehanetleri; Yerelliğin Toplumsal İnşası, İstanbul Küresel İle Yerel Arasında içinde, Ed. Keyder, Ç., Metis, İstanbul, 2000
19. Bartu, A., Eski Mahallerin sahibi Kim? Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak, İstanbul Küresel İle Yerel Arasında içinde, Ed. Keyder, Ç., s43-49, Metis, İstanbul, 2000

20. Sennett, R., Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Çev. Birkan, T., s.13, Metis, İstanbul, 2002
21. Bowman, G., Yitik Ülke Masalları: Filistin Kimliği ve Ulusal Bilincin Oluşması, Yitik ülke Masalları, Kimlik ve Yer Sorunsalı *içinde*, Çev. Yöney, T., s7-36, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996
22. Assmann, J., Kültürel Bellek, Çev. Tekin, A., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001
23. Bozdoğan, S., a.g.e.
24. Asiliskender, B., Cumhuriyet'in İlk Yıllarında 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. F.B.E., İstanbul, 2002
25. Jeanniere, A. Modernite Nedir?, Modernite Versus Postmodernite *içinde*, Ed. Küçük, M., s. 95-107, Vadi, İstanbul, 1993
26. Asiliskender, B., Şadan Akaydın'ın Gözünden Kayseri, Röportaj, TOL Mimarlık Kültürü Dergisi, Yaz 2005, Sayı:5, s.65-71, TMMOB Mimarlar Odası Kayseri Şubesi, Kayseri, 2005